

*Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Уманський національний університет садівництва*

Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва

Постановка проблеми. Актуальність проблеми дослідження зумовлена необхідністю подальшого вдосконалення механізму державного регулювання розвитку та стимулювання агропромислового виробництва (АПВ), яке вважається найважливішою складовою національної економіки країни, в якому зосереджено більше чверті основних фондів і майже одна третина зайнятого населення. З розвитком АПВ пов'язане функціонування низки галузей економіки, а рівень його розвитку визначає стан продовольчої забезпеченості населення та соціально-економічний стан у країні. На продукти харчування й товари, одержувані із сільськогосподарської сировини, населення нині використовує до 60% сімейного бюджету. Це доводить про важливість здійснення намічених перетворень в агропромисловому виробництві.

За роки реформ відбулося масове роздержавлення сільськогосподарських підприємств, товаровиробники стали власниками не тільки засобів виробництва, але й виробленої продукції. Багатоукладна економіка в сільському господарстві стала реальністю. Відмова від централізованого планування, розподіл землі та основних фондів – це короткий перелік стихійного реформування агропромислового комплексу без урахування всіх об'єктивних чинників для переходу до ринкових відносин, що стало причиною серйозної кризи в цій важливій сфері економіки. Відхід держави від економічного регулювання у 90-ті роки минулого століття спричинив інфляцію, що переходила у галопувальну, зниження рівня життя населення, особливо сільського, та споживання продуктів харчування власного виробництва при

зростанні продовольчого й промислового імпорту понад 40%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриваючи рівень вивченості проблеми, зазначимо, що питання співвідношення ступеня втручання держави в економіку, вибору форм і методів регулювання піднімали й розробляли багато економістів. Заслужують на увагу праці таких зарубіжних учених як: Е. Аткинсон, М. Блауг, Дж. Кейнс, Р. Коуз, К. Маркс, Д. Норт, Й. Шумпетер, Ф. Енгельс та ін.

Особливий науковий інтерес представляють роботи видатних економістів-аграрників, присвячені проблемам державного регулювання агровиробництва та державної підтримки сільгосптоваровиробників у 20-30-х роках минулого століття – О.В. Чаянова і М.Д. Кондратьєва. Питання соціально-економічної ролі держави розробляли: П.А. Столипін, М.І. Туган-Барановський, В.Я. Канторович та ін. Продовжили дослідження в цьому напрямі: А.В. Голубєв, О.В. Петриков, П.Т. Саблук [8] й ін. Теоретико-методологічний аналіз особливостей становлення ринкових відносин в аграрному секторі перехідної економіки представлений в працях Н.І. Буздалова. Проблемам державного регулювання агровиробництва та державної підтримки сільгосптоваровиробників у ринковій економіці присвятили свої праці В.Я. Амбросов [1], Н.О. Ботвіна [3], О.Є. Гудзь [4], В.П. Галушко, А.І. Костян, В.В. Милосердов, Б.І. Пошкус, І.Г. Ушачов, О.М. Шпичак та ін. Шляхи оптимізації політики держпідтримки сільгосптоваровиробників концептуально обґрунтовані в роботах Г.В. Беспяхотного, О.М. Бородіної [2], А.М. Ємельянова, С.В. Кисельова, О.О. Непочатенко [7], Є.В. Серової, П.А. Стецюка [9].

Різні аспекти державного регулювання аграрного сектору економіки як найважливішої галузі у вітчизняній і зарубіжній практиці знайшли відображення в працях багатьох економістів: Л.І. Абалкіна, А.Г. Аганбегяна, В.П. Гейця й багатьох інших. Однак дана проблематика в умовах транзитивної економіки залишається недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність продовження поглиблених досліджень у даному напрямі. Характерною рисою вивчення цієї проблематики є також фрагментарність, що виражається в розгляді одного або кількох регулюючих механізмів, наприклад, планування бюджетної підтримки або міжбюджетних відносин. Отже, єдиної комплексної концепції здійснення процедур державного регулювання щодо розвитку та стимулювання агропромислового виробництва, що включає найефективніші підходи до формування і використання інструментів системи управління АПК, поки ще не вироблено.

Мета статті – розкрити концептуальні наукові основи розробки практичних заходів щодо удосконалення механізму державного регулювання розвитку та стимулювання агропромислового виробництва, що відповідають сучасному етапу реформування економіки села, особливостям взаємин господарюючих суб'єктів АПК і рівню соціально-економічних змін в умовах кризи й економічної трансформації.

Виклад основних результатів дослідження. Агропромислове виробництво – органічна ланка національної економіки, яке безпосередньо чи опосередковано пов'язана з більшістю галузей економіки. Природна родючість землі та віддаленість ринків збуту продукції (зумовлюють диференційну ренту І і II), також підвищують його залежність від стану транспортної системи, наявності зерносховищ, овочесховищ і холодильників. Не менш міцний його зв'язок також із галузями життєзабезпечення селян: житловим будівництвом, електро- та газопостачанням, освітою й охороною здоров'я. З розвитком суспільства такі зв'язки стають більш затребуваними, різноманітними і складними. Саме тому не може бути процвітаючої України без належної уваги до агропромислового виробництва [7].

До того ж досвід розвинутих країн ринкової економіки підтверджує, що для агропромислового виробництва як основи продовольчого забезпечення повинні бути сформовані виняткові умови розвитку. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, Париж), частка допомоги держави в доходах фермерів тривалий час становила: в Австралії – 15%, США – 30, Канаді – 45, країнах загального ринку – 49, Австрії – 52, Швеції – 59, Японії – 66, Фінляндії – 71, Норвегії – 77, Швейцарії – 80% [8].

У розвинутих країнах сільське господарство є однією з пріоритетних галузей економіки, про що свідчать державні програми його підтримки. В Україні ж агрегований розмір державної підтримки сільського господарства нині не перевищує 4%, а частка витрат у консолідованому бюджеті на його розвиток скорочена від 23,2% у 1990 році до 2,4% в 2011-му.

За низької технічної оснащеності вітчизняного агропромислового виробництва, яка в рази нижче, ніж у фермерів Західної Європи і США, наявне п'ятикратне перевищення коефіцієнта вибуття тракторів над коефіцієнтом поновлення, по зернозбиральній та кормозбиральній техніці – більше ніж утричі. Понад у три рази скоротилося внесення мінеральних добрив, значно знижений обсяг використання хімічних засобів захисту рослин [9].

Закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію не відшкодовують витрати на купівлю засобів виробництва. Погіршується використання земельних ресурсів, скорочується поголів'я худоби, не на повну потужність працюють підприємства переробної промисловості, погіршується соціально-економічне становище населення. Диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промисловості має перманентний характер [2]. Через відсутність мотивації розвитку агропромислового виробництва виникають труднощі зі збутом вітчизняної продукції, майже половина її виробляється в селянських господарствах. Відбувається декваліфікація недавньо сильної частини населення.

Інтервенція імпортного продовольства на український ринок продовжує залишатися високою. Нині продовольча залежність від

зарубіжних країн становить понад 35%. Крім того, сприятливі природно-кліматичні умови, в яких діють зарубіжні аграрії, досконала технологічна база, „значна державна підтримка”, позбавили українських виробників шансів на успіх у суперництві з іноземними конкурентами. Однак інтеграція світової економіки по шляху економічного, соціального і технологічного прогресу вимагає підвищення ролі держави в агропромисловому виробництві, що забезпечує населення продовольством. У цьому зв'язку слід зазначити, що в Україні помітно посилювалася увага держави до аграрного сектору та його проблем.

За період реформ прийнято понад вісімдесят законодавчих актів [4], проте практика реформування агропромислового комплексу доводить про відсутність системного підходу в питаннях державного регулювання цього найважливішого сегмента економічного простору.

Еволюційний хід розвитку капіталізму довів неможливість автоматичного відновлення економічної рівноваги і створення умов для динамічного зростання продуктивних сил в умовах функціонування ринкових принципів [6]. У нашій країні, вважаємо, є всі умови, щоб перетворити агропромислове виробництво в один із локомотивів національної економіки й реалізувати ці унікальні можливості у взаємозв'язку з сучасними наукомісткими і високотехнологічними галузями, транспортом, паливно-енергетичним комплексом. Вітчизняне сільське господарство може сповна забезпечити населення країни основними видами продовольства, а в перспективі стати одним із гарантів світової продовольчої безпеки [1].

Систематизація теорій про роль держави в економіці уможливила провести класифікацію моделей регулювання економікою, яка показала найбільшу ефективність в умовах світової кризи й реформ кейнсіанської моделі порівняно з монетаристською. Її принципи лягли в основу соціально-економічної політики урядів США, Англії та інших західних країн. Особливо широке застосування кейнсіанської моделі, що одержала назву „планованого і регульованого капіталізму”, відзначено з 50-х до середини 70-х років XX ст. Тому цілком правомірно

вважати, що при формуванні нової моделі механізму державного регулювання розвитку та стимулювання агропромислового виробництва необхідно врахувати кейнсіанську модель, яка для аграрної галузі була б виключно пріоритетною [5].

У зв'язку з цим державна допомога повинна враховувати специфічні особливості агропромислового виробництва, його роль у національній економіці, а механізм державного регулювання розвитку й стимулювання агропромислового виробництва повинен мати системний і комплексний підхід. Одна з особливостей агропромислового виробництва, що вимагає значних інвестицій, це те, що воно являє собою складну біотехнологічну природну систему. Земля, будучи не тільки основним засобом виробництва, але й предметом праці, зумовлює необхідність здійснення державних великомасштабних заходів щодо докорінного поліпшення її використання. Як показує структурно-динамічний аналіз земельного фонду України, в його структурі сільськогосподарські угіддя займають 69,3%, у т. ч. рілля – 54,8, багаторічні насадження – 1,6, луки і пасовища – 12,9%. Земельний фонд України характеризується наявністю ґрунтів із високою біопродуктивністю, в структурі яких переважають найбільш родючі землі. Основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу – 61,4% площі орних земель.

Обмеженість площі продуктивних земель робить їх об'єктом особливої охорони. Проте якісний стан продуктивно використовуваних земель погіршується, наростають темпи подальшої деградації ґрунтів. Так, 43% площі земель з осушувальною мережею мають підвищену кислотність, 7,6 – засолені, а 13% – заболочені. На 80% зрошуваної землі зафіксовано процеси техногенного підтоплення, а ураженість процесами вторинного засолення спостерігається на 11–25% загальної площі поливних земель.

Неоднорідність і стандартність земельних ділянок, розосередження об'єктів сільгоспвиробництва в просторі, використання мобільної техніки вимагають значних витрат енергетичних ресурсів для переміщення робочих агрегатів.

За роки реформ відбулися помітне зниження рівня забезпеченості технікою й машинно-тракторним парком і його моральний та фізичний знос. Середній вік обладнання перевищує 20 років, водночас у зарубіжних країнах – не більше восьми, а забезпеченість тракторами і комбайнами майже в п'ять разів менша, ніж у США та в три рази – ніж у Канаді. Сезонність агропромислового виробництва зумовлює необхідність у середньо- і довгострокових кредитних ресурсах, а його прибутковість знаходиться в прямій залежності від складних природно-кліматичних умов.

Рівень агропромислового виробництва впливає на стан продовольчої безпеки країни. Ввезення продовольчих товарів збільшилося з 2,4 млрд (у 2000 р.) до 10,4 млрд дол. (у 2011 р.), перевищивши за обсягом експорт у чотири рази. Водночас відправка зерна на експорт зумовила ослаблення кормової бази, особливо птахівництва та свиноводства.

Значно знизилася забезпеченість населення білком тваринного походження, що становила за різними оцінками від однієї третини до майже половини від рекомендованих норм харчування на душу населення.

Протягом усього трансформаційного періоду перманентно спостерігається диспаритет цін. Якщо в 2000 році можна було придбати один зернозбиральний комбайн, реалізувавши при цьому 305 т зерна, то в 2011 році – вже в три рази більше. Дане співвідношення показує, що держава не розв'язала головну проблему – паритет цін, що негативно відбилася й відбивається на енерго-, і фондоозброєності та техніко-технологічному рівні й модернізації агропромислового виробництва. Повна відсутність регулювання цін на промислову продукцію для сільського господарства призвела до зниження товарності зерна на 10,5%; насіння олійних культур разом із соняшником – майже на 22%; худоби і птиці на забій – більше ніж на 30%.

Нерозвиненість ринкової інфраструктури не дає можливості агропромислому виробництву бути інвестиційно-привабливим, а наповненість аграрного ринку сільськогосподарськими товарами за відсутності ринко-

вих каналів для їх збуту створює помилкове враження перевиробництва продуктів.

Продовжує знижуватися рівень витрат на оплату праці в структурі собівартості агропромислової продукції, який наблизився до 18%. Порогом зубожіння населення прийнято вважати 10-12%. Як наслідок, рівень якості життя на селі знаходиться в критичному стані, виходячи з реального розміру оплати праці (на 50% нижче рівня економіки). Відбувається поглиблення майнового розшарування суспільства, все це робить працю в сільському господарстві непрестижною та непривабливою. Присутня значна інерційність в адаптації до змінних економічних умов, оскільки часте реформування аграрного сектора не доводилося до логічного завершення, закінчувалося глибокою кризою в галузі, погіршенням соціально-економічного стану сільського населення, що вплинуло на формування недовіри їх до будь-яких державних новацій сільського життя, посилення міграційних процесів, ускладнення демографічного стану в сільській місцевості, що відбилася на кадрових ресурсах галузі.

Аграрний сектор через свої специфічні особливості не здатний бути конкурентоспроможним в умовах ринкової економіки. Необхідність активної ролі держави у функціонуванні економічних процесів зумовлена потребою у вирівнюванні зовнішніх екстерналій, що впливають на галузь, і нездатністю ринкового механізму вирішувати державні завдання. Свідченням відсутності самовідтворювальної функції є частка витрат не-сільськогосподарських галузей у вартості продовольства, що реалізується кінцевому споживачеві. У середньому вона становить 20-25%, а за деякими переробними галузями доходить до 80-90%, тоді як у США, Франції, Англії, країнах Скандинавії через високий рівень індустріалізації сільської праці, інтеграції й концентрації виробництва вона досягає 70-75%. Варто було б в Україні довести це співвідношення не менше ніж до 50:50, щоб виробнику продукції залишалася хоча б половина її ринкової ціни.

Дослідження сучасних концепцій регулювального впливу держави на агробізнес у розвинутих країнах ринкової економіки та Україні дало змогу виявити низку особливостей системи державного регулювання, зок-

рема, соціально-еколого орієнтованої в країнах ЄС, жорстко регульованої в США й ринково орієнтованої в Україні. З причини відсутності чіткості в питаннях регулювання в умовах ринкових відносин як у визначенні функцій управління, так і організаційних структур, доцільно окреслити напрями удосконалення механізму державного регулювання розвитку та стимулювання агропромислового виробництва за трьома взаємозв'язаними блоками. Перший з них оптимізує й деталізує функції спеціалізованого органу управління, посилюючи тим самим його регульовальний вплив. Другий – охоплює схему моделі його організаційної структури з виділенням підсистем, що сприяють прискореному розвитку ринкової інфраструктури та адаптації агропромислового комплексу до ринкових реалій, а також його модернізації через застосування управлінських моделей у ринковій економіці. У третій блок входить розробка моделі регулювання процесів агропромислової інтеграції й кооперації.

Висновки. Поняття „механізм державного регулювання розвитку та стимулювання агропромислового виробництва” представляє сукупність науково-практичних і організаційних заходів, що реалізуються органами публічної влади у певних сферах життєдія-

льності агропромислового комплексу, та особливостей їх повноважень у державній системі регулювання. Одним із найважливіших методів цього механізму є продовження держпідтримки аграрного сектору після вступу України до Світової організації торгівлі. Удосконалення складових держпідтримки та її архітектура, співвіднесені за типами „кошиків”, мають бути спрямовані на забезпечення ефективного конкурентоспроможного функціонування аграрного сектору й мають бути наближені до умов світового ринку. Специфіка теоретичної та емпіричної бази дає змогу позначити наукову проблематику, суть якої полягає в тому, щоб відібрати найбільш раціональні методи та інструменти, які сприятимуть ефективному державному регулюванню агропромислового виробництва, стимулюючи при цьому його розвиток і забезпечуючи стабільний фінансовий стан економічних суб'єктів агросфери в умовах кризи та економічних трансформацій. У цьому зв'язку істотне значення має принцип гарантованості держпідтримки для сталого розвитку агропромислового виробництва.

Реалізація комплексу наданих пропозицій орієнтована на перехід до гнучкого механізму державного регулювання розвитку і стимулювання агропромислового виробництва.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В.Я. Амбросов, В.М. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 16-18.
2. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О.М. Бородіна // http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.
3. Ботвіна Н.О. Фінансова політика сталого розвитку агросфери: моногр. / Н.О. Ботвіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 304 с.
4. Гудзь О.Є. Механізми прямої фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
5. Карпенко Г.Г. Государственное регулирование аграрного сектора экономики: теория методология практика / Г.Г. Карпенко. – Ставрополь: Изд-во СевКавГТУ, 2010. – 365 с.
6. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): моногр. / О.М.Ковалюк. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 396 с.
7. Непочатенко О.О. Теоретичні і практичні аспекти державної підтримки аграрного сектора економіки / О.О.Непочатенко, А.Ф. Головчук, Фінансово-економічні проблеми стабільного розвитку економіки України / під ред. А.Ф. Головчука, О.О. Непочатенко (Ч. 1). – Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. – С.175-183.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г Білоус, В.І. Власов. – К.: – ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
9. Стецюк П.А. Еволюція форм і методів державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників / П.А. Стецюк // Фінанси в процесі реформування агропромислового виробництва; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 48-68.
10. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
11. Commons J.R. Institutional Economics / J.R. Commons // The American Economic Review. Vol. 21. – № 4. – (Dec. 1931). – P. 648–657.
12. Hamilton, Walton H. The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // American Economic Review. – 1919. – № 9. – P. 309–318.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2012 р.

*